

Naj bo zadosti. Če dijak v nalogi napiše take stvari, mu jih profesor primerno reduje. A kaj, če jih gladko prepiše iz učnih knjig? Čigava avtoriteta potem trpi? In kdo je na škodi? Bojim se, da slovenščina.

Ali ni zato edino pametno in tudi nujno potrebno, da se čimprej uresniči sklep z zborovanja slavistov v Novem mestu, da je treba določiti ljudi, ki naj ocenjujejo jezikovno plat učbenikov za druge, neslavistične predmete? Za prvo silo namreč že imamo učnih knjig za vse predmete, zato je treba poskrbeti, da bo vsaka, ki bo še izdana, tudi jezikovno pregledana in izboljšana, tako da bo dijak v vseh knjigah srečeval isto slovenščino in isti pravopis, kakor je predpisan za šolske naloge. Tak jezikovni pregled bi niti za dinar ne podražil knjige, a bi le dosegel, da bi po nekaj letih nemara ne bilo več tako norega donkihotskega otepavanja z mlini na veter, z večno se ponavljajočimi istimi napakami, tako da bi se moči lahko koristneje porabile za korak naprej: za lepši slog in pravilnejšo skladnjo.

Jože Toporišč

OBLIKOSLOVNA TERMINOLOGIJA IN NJENO JEZIKOVNO OZADJE

Slovenska oblikoslovna terminologija ima za sabo častitljivo dolgo razvojno pot, žal pa je treba priznati, da bi si bil moral narod slovničarjev, kakor so nas nekoč imenovali, ustvariti popolnejšo, kot je danes. To je vsekakor pomanjkljivost našega jezikoslovja; že pred sto leti jo je Levstik občutil kot oviro za napredek, zato se je moramo čimprej rešiti.

Oblikoslovnih poimenovanj imamo pravzaprav dovolj. Težave so v tem, da so večinoma enodimenzionalna, to je jezikovne pojave zajemajo le z ene, pogosto niti ne z najvažnejše strani; druga njihova slabost je v tem, da niso enoznačna, kar je za uporabno terminologijo prvi pogoj. Manjka nam natančnih, vsestransko določenih znanstvenih oblikoslovnih pojmov, ker poglobljena jezikoslovna teoretična misel ne odseva dovolj iz našega praktičnega jezikoslovja, hkrati pa smo dovolj nekritični dediči jezikoslovnega obdobja, ki je včasih premalo ločilo sinhronijo in diahronijo. Tako stanje pri nas je v nasprotju z modernejšimi jezikoslovnimi prizadevanji, ki so si s spoznanjem o strukturalnosti jezika, to je o soodvisnosti in medsebojni večstranski pogojenosti jezikovnih prvin, kakršne so glas, poudarek, oblika, pomen in sintaktična zveza, dokončno odprla pot, ki drži k popolnejšemu pojmovanju in spoznavanju jezika. Pričujoči članek si pri razboru oblikoslovne terminologije išče opore prav v sodobnem strukturalizmu, ki se je posvetil tudi strokovnemu izrazju.

Najmanjše oblikoslovne prvine imenujemo morfe. Zanje je značilno, da imajo v določenih okoliščinah natančno določljiv in izločljiv pomen. Morfe nam odkrivajo morfološke opozicije; tako nam nasprotje med *dam* in *da* izloča morfe *da*, *m*, *0*; *dá* pomeni drugačno dejanje kot na primer *dé*, *m* pripisuje to dejanje 1. osebi, *0* pa tretji ednine. Nasprotja med *dam* in *oddam*, *oddajam* pa nam izločajo še morfe *od* in *ja*. Tako je seveda tudi

v drugih besednih vrstah: razmerje med *trava* in *travica* nam sporoča morf *ic*, ki pomeni nekaj majhnega ali ljubkega. Kako važno je paziti na to, da nam iz razmerij izločeni sestavni deli morajo vedno nekaj pomeniti, nam pove razmerje med predlogom *do* in samostalnikom *dom*: *do-* v besedi *dom* ne moremo imeti za morf, ker mu v odnosu do sledečega *-m* ne pritiče nikak določljiv pomen; res nam razmerje *dom* — *dim* odkriva, da je morf cela glasovna skupina *dom*.

Druga značilnost morfa je, da glašovno ni vedno nespremenljiv. Oba predkončniška morfa besed *sin ek*, *sin k a* se spreminjata: v prvi obliki se morf končuje z zobniškim, v drugi pa z mehkonebniškim *n* in prepona se v prvi obliki glasi *ek*, v drugi pa *k*. Podobno nestanovitnost opazamo tudi pri korenskih morfihi tipa *peč-em*, *pec-i*, *pek-o* ali v znanih primerih tipa *stoy* — *stol -a*. — Slovenskega izraza za morf še nimamo.

Morfe v pomensko razlikovalni vlogi imenujemo morfeme. Oba morfa v besedah *da-m*, *de-š* sta morfema (*dá* = angl. *give*, *dé* = angl. *put*, *-m* = angl. *I*, *-š* = angl. *you*, seveda le v taki zvezi). Podobno je še z morfoma *-uh* in *-ost* v besedah *skop-uh* in *skop-ost* ali z morfoma *-a* in *-ih* v pridevniških oblikah tipa *mlad-a*, *mlad-ih*. — Tudi za morfem nimamo slovenskega izraza, a tudi ni prav potreben, ker je morfem v lepem, tudi besedotvornem skladju z izrazi fonem, semem itd. in z njihovimi odnosnicami fon, sem, morf.

Ko bi načrtno raziskovali slovenske morfeme, bi prav hitro prišli do zaključka, da imajo nekateri po več členov; ob tem bi se verjetno spomnili fonemov, kjer imamo nekaj prav podobnega (*y* in *v* v oblikah *pray* in *prava* tvorita en sam fonem). Morfi *-a* in *-u* ali *-ih* in *-eh* ali *-ost*, *-ota* se po svoji vlogi v besedah *sina* — *sinu*, *stolih* — *stoleh*, *čistost* — *čistota* družijo v tri morfeme: 1. *-a*, *-u*; 2. *-ih*, *-eh*; 3. *-ost*, *-ota*; prvi morfem označuje 2. sklon ednine, drugi 5. sklon množine (oba pri samostalniku moškega spola), tretji pa abstraktnost. Takšne po pomenu enake ali skoraj enake morfe imenujemo morfemske različice. Te v določenih okvirih lahko poljubno izbiramo, zato jih imenujemo proste. Drugače je v tehle primerih: *brat-om* — *stric-em*, *met-l-a* — *met-el*, *sin-ek* — *sin-k-a*, kjer je izbor inačice odvisen od glasoslovnih razmer. Toda že v primeru *sinek* — *sinka* ne gre v prvi vrsti za glasovne okoliščine, temveč prej za oblikoslovne, saj bi se sicer tudi roditelj množine od *Minka* moral glasiti *Minek*, pa se glasi le *Mink*. Oblikoslovno vezane različice imamo tudi v primerih tipa *po-rod-i-ti* : *po-raj-a-ti*, naglasno oblikoslovno pa v primerih tipa *pre-plet-e-m* : *pre-plet-a-m*. Za pravkar obravnavane različice pravimo, da so v dopolnilni razporedbi (komplementarni distribuciji).

Zelo zanimivi so morfemi, ki opravljajo vlogo dveh morfemov. Če primerjamo morfeme *nes-e-jo* in *nes-o*, *kos-i-jo* in *kos-e*, ugotovimo, da morfema *-o* ali *-e* izražata sedanjost in 3. osebo množine hkrati, vtem ko sta v daljših oblikah vlogi deljeni. Takšne morfeme imenujemo ambimorfe, dvomorfe. Pravkar obravnavana ambimorfa sta vodila slovenske slovničarje vse od Janežiča sem v velike zadrege, iz katerih si niso znali prav pomagati in so imeli za obrazilo v 3. osebi množine sedaj samo *-jo*, sedaj še del osnove (*-ejo*, *-ijo*, *-ajo* itd.) ali pa jim tudi *-jo* ni bil obrazilo.

Še na eno značilnost morfema moramo opozoriti. Včasih po dva ali več morfov, ki pa niso različice, tvorijo en sam morfem, to je, od drugih

ločljivo najmanjšo pomensko enoto. Oblikovno nasprotje med *ljubiti* in *obljubiti* nam izdvaža predpono *ob*, ki pa nima samostojno določljivega pomena v tej zvezi: tega ima šele glasovna zveza *obljub-* in to je prvi morfem besede *obljubiti* (in ne morda *ob-*). To nam potrjuje primer *žeti*: *obžeti*, kjer je *ob* morfem (*ob* = okoli žeti in končati). Še bolj zanimiv kot pravkar obravnavani primer je *pasti* (nem. fallen) se loči od *napasti* (nem. anfallen) po morfemu *na*, ki nam tu označuje končno dovršnost in mero. Kadar nam pa *napasti* pomeni toliko kot nemško angreifen, pa je *na-* obenem s *-pas-* en sam morfem (*napas-*). Ta značilnost je izredno važna za pravilno razumevanje in prikazovanje pojavov pri menjavi vida v slovenščini; to tudi v najnovejši slovnici še ni zadovoljivo.

Če nas doslej niso vznemirjala tu načeta vprašanja, pa ne moremo reči, da si ne bi bili prizadevali za klasifikacijo morfemov. Težava je zopet v tem, da so si slovenska slovniška dela edina komaj v pojmovanju korena, pa še tu ne v dvomljivih primerih (eden takih je na primer, ali je v besedah tipa *peči* -či šteti h korenu ali k obrazilu ipd.). Pojmovanje predpone, kot so nam pokazali primeri *ljubiti*, *obljubiti*, *pasti*, *napasti* je še vedno precej zunanje, mnogo huje pa je z drugimi morfemi besede, s priponami in obrazili, ali z večjimi morfemskimi enotami, kakršne so na primer osnova, podstava, formant ipd. Tako se na primer v slovenskem besedotvorju od ne vem kdaj pa do danes uporabljajo izmenoma v istem pomenu izrazi pripona, obrazilo in formant, včasih še končnica in končaj. Vzrok za tako mešanje smo že povedali, sedaj pa se poskušajmo dokopati do resnice ob terminologiji, ki jo uporablja Slovenska slovnica 1956.

Pripone nam res pomensko in oblikovno določajo koren (69), toda oblikovno pravzaprav samo takrat, kadar povzročajo alomorfnost korena ali osnove (poroditi, porajati, sinek, sinka). Prav tako bomo morali spoznati, da pripone ne delajo vedno neposredno uporabne besede, dostikrat to zmore šele obrazilo: krav-ic-a itd. Rodilnik množine *kravic* ima končnico *0*, prav tako deležnik za moški spol (delal-0). Samo pri nepregibnih besedah pripona lahko dela neposredno uporabno besedo: *skok-oma*, *dela-ti*, *dela-t*, *sed-é* ipd.

Sedaj se pokorenski morfem, obrazilo, definira takole: »obrazuje spol, sklon, število, osebo ali obliko« (70). Primeri: *lep*, -a (za spol), *lep*, -ega (za sklon), *lep*, -ega, -ih (za število), *dela* -m, -š (za osebo), za obliko pa *dela-l*, -n, -t itd. Tole o obliki ni res, zakaj -l, -n, -t niso obrazila, temveč pripone. Mešanje pripone in obrazila je povsem nepotrebno in škodljivo: obrazila imajo samo pregibne besede, in sicer sklanjavna ali spregatvena: *men-e*, -i, -oj; *brat*, -a; *siv*, -ega; *delal*, -a, -o in *dela-m*, -š itd. Iz povedanega jasno sledi, da -ti in -t v nedoločniku in namenilniku nista obrazili, prav tako kot nista obrazili -a in -ov v prislovih *doma* in *domov*, čeprav sta pri samostalniku sicer lahko (5 kolov, dva kola).

V Slovenski slovnici 1956 se za oznako večjih morfemskih enot uporabljata dva termina: podstava in osnova, v slovenskem besedotvorju tudi še formant, v starejših slovnicih pa deblo itd. Podstava je v najnovejši slovnici določena preenostransko; kot del glagolske oblike, ki jo dobiš, če ji odpahneš pripone: pri obliki *prekupčevati* je kot podstava zaznamovan del *prekupč*, čeprav je tudi č pripona. Toda če je *prekupč* podstava, kaj je potem *evati*. Slovnica pač misli, da gre za pripone in

obrazila. Toda kaj so kot celota zase? Kot vidimo, dograjujejo podstavo, zato jih imenujemo formant. V zvezi s podstavo ga lahko določimo takole: postava je morfološka (pomenska) podlaga, iz katere s formantom delamo v govoru neposredno uporabno besedo ali drugo takšno besedo. Tako so formanti lahko pripone, ena ali več (da-ti, kup-ova ti), z obrazili ali brez njih (da-la, da-ti); tako je tudi v drugih besednih vrstah: ded-ek, -ka, tih-o, po-tih-oma. Kot nam pove zadnji primer, je formant lahko tudi dvodelen in ločen: *ponašati* je napravljeno iz podstave *ponositi*, s spremembo korenskega in enega priponskega morfema. Ker je glagol *prinesti* napravljen iz oblike *nesti* s pripono *pri*, je tu podstava *nesti*. Tako pojmovanje formanta bi bilo zelo koristno zlasti v primerih kot *napadati*, nem. anfallen in angreifen, kjer je v prvem pomenu dodan formant *na* glagolu *padati*, nem. fallen, v drugem pa imamo priponski formant *a*, ki je zamenil odsotno pripono glagola *napasti*, nem. angreifen; formalno sta oba primera seveda enaka. Z dodajanjem različnih prilastkov pa nam formant lahko označuje tudi dopolnilno govorno sestavino sicer neuporabne besedne oblike, ki je pa potrebna slovniška operativna enota; tako lahko rečemo, da je pri glagolih I. vrste formant sedanjikove osnove pripona *e* ali *je*, na primer *nes-e*, *bi-je*. (Formantu bi lahko slovensko rekli obrazilo, namesto obrazila pa bi uporabljali izraz končnica.)

Če raziskujemo vse mogoče glagolske oblike, hitro opazimo, da se pri številnih glagolih razvrščajo v dve skupini: v prvo gredo sedanjik, velelnik in deležnik sedanjega časa, v drugo vse ostale glagolske oblike. Primer:

ber -em, -i, -oč : bra -ti, -t, -la, -n, -nje;
 kupuj -em, -o, -oč : kupova -ti, -t, -la, -n, -nje;
 pij -em, -o, -oč : pi -ti, -t, -la, popi -t;
 sed -im, -i, -eč : sede -ti, -t, -la, -nje;
 kos -im, -i, -eč : kosi -ti, -t, -la, pokoš -en;
 sahn -em, -i, -eč : sahni -ti, -t, -la, dvignj -en.

Ti primeri nas navajajo k razločevanju sedanjiškega in nedoločniškega glagolskega debela, iz katerega poganjajo posamezne oblike. Pri glagolih, ki sedanjiške in nedoločniške (glagolske) pripone ne spreminjajo, imamo seveda eno samo deblo: dela-m, -j, -joč, -ti, -t, -la, -n; tako še nes-em, -i, -oč, -ti, -t, -la, -en. Deblo ni le operativna enota, temveč morfemska.

Tako nam je določiti še pojem osnove, zakaj iz slovnice ni povsem jasno, kaj je. O osnovi govori slovnica na več mestih: pri samostalniku in pridevniku dobiva osnovo tako, da odpahuje obrazila: slov-o, mlad-o. Pri glagolu loči načelno tri osnove: sedanjiško, velelniško in nedoločniško: nese-, nesi-, nes-, mimogrede pa omenja še glagolske osnove, ki pa, kot kažejo primeri, niso nič drugega kot osnove trpnega deležnika: pet-je (179). Čeprav tu stvar ni pravilno postavljena, je vendarle treba iti v tej smeri naprej in reči, da imamo v okviru glagolskih oblik ravno toliko osnov, kolikor imamo pregibnih oblik: svojo osnovo imata ne le sedanjik in velelnik, temveč tudi deležniki na -č, opisni, trpni in glagolnik, ne pa nedoločnik in namenilnik, ker sta nepregibna.

Ob koncu naj opozorim še na en termin. Iz povsem pedagoških in praktičnih okoliščin včasih besede presekujemo kar sred; morfema: tako

profesor Nahtigal v poljudnoznanstvenem Ruskem jeziku govori o glagolih na -tit', -sit' v IV. vrsti in podobno, ker pač mora opozoriti na jotacijo pri pasivnem deležniku in glagolniku. Take glasovne skupine imenuje zelo posrečeno končaj. Dobro bi bilo, ko bi ta izraz sprejela tudi slovenska slovnica. Soodnosni del končaja je potem podloga: *poko-siti* je lep primer za to.

Z vsemi novimi stvarmi so težave: ne zaupamo jim prav, upiramo pa se jim tudi iz nekakšne duhovne inertnosti. Ko pa novosti pokažejo svojo življenjsko opravičenost, nam ni žal truda za njihovo prisvojitve.

Ivan Kolar

LITERARNI SPREHOD PO LJUBLJANI

ZGORNJE POLJANE

Ambrožev trg se imenuje po prvem slovenskem županu Mihaelu Ambrožu (1808—1864); ta je bil prvič izvoljen leta 1850, a ga cesar ni potrdil; na začetku ustavne dobe je bil vnovič izvoljen (1861) in županoval zaradi zgodnje smrti le tri leta, a je kljub temu izredno pospešil napredek mesta v narodnem in gospodarskem oziru.

V *Zarnikovi ulici* 9 je hiša dr. Fr. Ilešiča; pri njem je prebival dr. Ivan Prijatelj, ko je prišel leta 1919 z dunajske Dvorne (študijske) knjižnice v Ljubljano za univ. profesorja na mlado slovensko univerzo in dokler si ni postavil svoje hišice na Mirju (v Bogišičevi ulici 3).

V *Zrinjskega ulici* št. 7/III je prebival dr. France Kidrič (1920—1934), potem v Komenskega ul. 20, malo pred smrtjo pa se je zopet preselil v ta del mesta v *Ulico stare pravde* št. 10.

V *Ulici talcev* so fašisti 13. oktobra 1942 ustrelili 24 talcev ob zidu, kjer stoji zdaj spomenik žrtvam.

V *Šaranovičevi ulici* 7 stoji letos sezidana moderna osnovna šola, imenovana po narodnem heroju Tonetu Tomšiču, čigar kip je postavljen ob vhodu v šolski park. Tomšič je bil rojen v Trstu leta 1910; študiral je v Ljubljani gimnazijo in jus; kot član CK KPS in voditelj upora proti okupatorju je bil ustreljen v Gramozni jami 16. 5. 1942.

V *Streliški ulici* št. 20 je prebival Iv. Cankar jeseni 1897 pri dijaški gospodinjini Meti Božičevi poleg brata Karla in bratranca Izidorja. To je bilo po materini smrti, ko se je mudil nekaj mesecev v Ljubljani brez rednega zaslužka; ker ni mogel plačevati najemnine, se je moral odseliti in se je zatekel k Murnu v Cukrarno.

Na št. 12 je bilo v Prešernovih časih *strelišče* in zabavišče z gostilno in dvorano za ples; ena izmed »petero hudičevih hiš v Ljubljani«. Leta 1869 je prišlo zabavišče na boben, hišo je kupila Kranjska hranilnica; od 1876 je bila tu »Ljudska kuhinja«, ki je potem dolga desetletja hranila stotine in stotine revnega ljudstva, zlasti dijaštva, sicer z zelo preprosto, a užitno in ceneno hrano; zdaj je tu dobra menza. Po požaru stanovskega gledališča (1887) so Nemci več let uporabljali glavno dvorano za svoje predstave, a so mnogokrat morale odpasti zaradi preslabe udeležbe